

Régi célokkal az elvesztett vártán Burián István és a lengyel ügy az első világháborúban

A második háborús év, 1915 végén az egész Lengyel Királyság, ismertebb nevén Orosz-Lengyelország, az orosz közigazgatásban Visztulai Kormányzóságnak nevezett terület teljes egészében a központi hatalmak megszállása alá került. A német csapatok 1915. augusztus 5-én bevonultak Varsóba. A Lengyel Királyság akkor már 120 éve az Orosz Császárság részét képezte Lengyelország utolsó, 1795-ös felosztása óta. A háborús győzelmek – ezeket a győzelmeket nagyrészt a németeknek aratták – új helyzetet teremtettek a térségben élő lengyel társadalom számára, de emellett a győztes nagyhatalmakat is nehéz, sok vonatkozásban megoldhatatlan feladatok elé állították. Az elfoglalt nagy térségekkel és a rajtuk élő lakossággal valamit kezdeni kellett. A lengyelek véres és tragikus küzdelmeket vívtak orosz elnyomóikkal 1831-ben és 1863-ban, mindkét felkelést elbukták, de a reményt a felosztott ország újraegyesítésére sosem adták fel. Tapolcai László, magyar történész egy egészen más, történelmileg nagyon távoli állapot jellemzőit elemezve írja, hogy: „Ha az ország erőinek mindegyike »túltermeli« önmagát, akkor előfordulhat, hogy egyes csoportok kiválnak a közösségből, és új hazát keresnek maguknak, megnyervén az ottani erők jóindulatát, és egy új országot teremtenek önmaguknak, amely ugyan hasonlít az előzőhöz, de új, az adott térré jellemző tulajdonságokkal gyarapszik. Ez a »túltermelés« vezetett a magyaroknak Szkitiából történő elvándorlásához és a honfoglaláshoz, valamint ugyanez az erőfölösleg vezette az egyes szláv népeket, hogy elhagyják Pannóniát, amelyet sokáig őshazájuknak tekintettek.”¹

A szerző a fenti sorokat a 8–9. század körülményeire vonatkoztatva írja le; a viszlánok, lendzianok, polánok ideje volt ez a korszak, amikor a lengyel nemzet még a törzsek állapotában létezett csupán. De a kora középkor évszázadaiban nem következett be ez a szétvándorlás, sőt ennek az ellenkezője történt, a Lengyel Királyság létrejött. Nos, a helyzet az évszázadok során sem változott. A 17–18. század hírhedt „anarchiája”, amely a korabeli publicisztika szerint a nagy lengyel–litván birodalmat „fenntartotta”², valóban „szétvándorláshoz” vezetett, de nem a lengyelek, hanem a felosztó nagyhatalmak révén. Hogy aztán a 19. században, a nemzetállamok kialakulásának korában ismét az egyesülési vágy misztikus eszméje vegye át a terepet, s legyen meghatározó mozgatóerővé.

Az I. világháború osztrák–magyar politikusi gárdája ezt a miszticizmust örökölte. Ez az érzékfelettség, a természetfeletti erőkkkel fennálló közvetlen kapcsolat a lengyel nemzeti érzületben a római katolikus vallásban öltött testet. A katolicizmus több volt, mint vallás a lengyelek szemében. Maga volt az utolsó menedék, a sírgödör³, amelyből Lengyelország feltámadhatott. 1914 augusztusa után a lengyel miszticizmus ütközött bele a nagyhatalmi érdekek falába. 1914 augusztusában a tervek, amelyek Lengyelország jövőjét igyekeztek a háború négy éve alatt megszabni, több formában készen álltak. A legismertebb, az ausztrópolonizmus a 19. század folyamán sokszor előbukkant a külpolitikai válságidőszakokban, 1914 második felében szinte az egyetlen lehetséges alternatívaként tört felszínre. A német külpolitika a háború megindulásakor nem gördített akadályokat ennek a régtől fogva természetesen tartott tervnek a megvalósulása elé: Az orosz–lengyel területek – Oroszország legyőzését követően – a Monarchia birtokába kerülnek. Orosz-Lengyelország csatlakozik Galiciához, az osztrák tartományhoz, és *nem fordítva*.

(*Tervek a lengyelkérdés megoldására a háború első szakaszában*) A háború megindulásakor Leopold von Berchtold volt a közös külügyminiszter. A németek az első hetekben nem nyilatkoztak a háborús célokban *meghódítandóként* megjelölt területeket illetően. Márpedig miután a front lengyel területen húzódott, csakis ezen eshetőséggel, a Lengyel Királyság elfoglalásával lehetett számolni. A későbbiekben úgy látszott, hogy a német kormánynak legalábbis *nincs kifogása* az ausztrópolonista, azaz osztrák–lengyel megoldást illetően. A Monarchia vezetését mégis irritálta, ahogy a német diplomaták – elsősorban a Bécsbe akkreditált Heinrich von Tschirschky⁴ nagykövet – látszólag beleegyezően, valójában mégsem teljes határozottsággal nyilatkoztak a kérdésről. A katonai tárgyalások pedig már 1914 szeptemberétől sejteni engedték, hogy a két szövetséges között a lengyel rendezés kérdésében ellentétek vannak. Világos volt, hogy a Monarchia semmilyen jelentős lépést nem tud tenni a lengyel ügyben a szövetséges Németország nélkül. „Az osztrák diplomáciai élet képviselőit éppen ezért nyugtalanították azok a jelek, amelyek azt mutatták, hogy a szövetséges hadvezetőség az osztrák kormány megkérdezése nélkül Ausztria–Magyarország érdekeivel ellentétesen jár el [...]”.⁵

Az osztrák–lengyel megoldás túl nagy területnövekedést jelentett volna a Monarchia javára, geopolitikai arányeltolódást, s ráadásul a terv lényegi eleme még azt tartalmazta, hogy az elfoglalt Orosz-Lengyelország csatlakozott volna az osztrák tartományhoz, Galíciához, és nem fordítva. Berchtold túl sokat követelt: már augusztusban megbízta Szögyény-Marich László⁶ berlini nagykövetet, hogy törekedjék arra, hogy a németek adják át azokat a területeket is az osztrák–magyar közigazgatásnak, amelyeket a német hadsereg foglal majd el.⁷ Miközben utasítást adott egy olyan tervezet elkészítésére, amely a központi hatalmak területszerzéséről beszél „észak-keleten” – Oroszország rovására. Miközben a nyilvánosság előtt egy szót sem volt szabad szólni arról, hogy a központi hatalmaknak területszerzési igényei vannak, a sajtót szigorúan kézben tartották, s csupán védelmi háborúról volt szabad beszélni. Pedig ennek a vaskos, huszonöt oldalas kéziratnak szinte az összes fejezete az „Angliederung”, a betagozás témakörében mozog.⁸ Három „modalitást” jelöl meg. Az első az, amikor egész Lengyelország a Monarchiához kerül – nyomatékosan hangsúlyozva, hogy a formát, ami szerint ez megvalósul a jövőben kell eldönteni. A második: Lengyelország felosztása a két szövetséges között, a harmadik pedig a „Pufferstaat”, a lengyel–litván–fehérorosz–kurlandi ütközőállam terve.⁹

Berchtold fontosnak tartotta, hogy Lengyelország megszerzését már azelőtt elkezdjék, mielőtt az oroszok a keleti fronton döntő vereséget szenvednek. S ez az állapot hamarosan be is következett.¹⁰ A központi hatalmak 1914 végén elkezdődött katonai defenzíváját 1915 tavaszától sikersorozat követte. A német és osztrák–magyar csapatok május 2-án Tarnów mellett, Gorlicénél áttörték az orosz frontot, s három nagy hullámban 1915 szeptemberére elérték a Tarnopol–Pinszk–Riga vonalat.¹¹ A német hadsereg augusztus 5-én bevonult Varsóba. Az osztrák–magyar diplomácia kálváriája a lengyel kérdés körül csak ekkor kezdődött el igazán. A Közös Minisztertanács 1915. október 6-i ülésén a kérdés, hogy a lengyelekkel valamit kezdeni kell, sürgősen jelent meg: „Lengyelország megszerzése nem volt hadicél, ezért a sorsával való törődést nem szabad, hogy háttérbe szorítsa az a mérlegelés, hogy ennek a háborúnak az is a célja, hogy biztosítsuk a Monarchiát egy olyan támadás megismétlődésétől, melynek jelenleg is áldozata.”¹²

Az első nagy probléma a meghódított területek igazgatásának megszerzéséből adódott. A háború tudománya erre a nehézségre már régtől fogva alkalmazta a „katonai kormányzás” intézményét. Miután Oroszországgal továbbra is fennállt a hadiállapot, a mögöttes részt, tehát Lengyelországot nem lehetett rögtön polgári igazgatás alá

helyezni. A háborúhoz utánpótlás kell, úthálózat, a vasúti vonalak biztonsága, s nem utolsósorban nyugalom: a felszabadult lengyeleknek lojálisnak kellett lennie a fronton tevékenykedő hadseregekkel.¹³ Létrehozták a német és az osztrák–magyar „Katonai Főkormányzóságokat” (korabeli nevén: „General-Militärgouvernement”). Az országot két részre osztották, egy északi németre, Varsóval, mint székhellyel, s egy déli osztrák–magyarrá, amelynek a székhelye először Kielce, majd később Lublin lett.¹⁴

Az igazi problémát a jövő Lengyelországa jelentette, mik lesznek a határai, lesz-e lengyel külpolitikai önállóság, lengyel hadsereg, milyen lesz az államforma, s egy sereg nyitott kérdés, amelyek megoldása a háborús célok elérésétől függött. A harcoló hatalmak természetesen mindig a győzelmet, és *csakis a győzelmet* tűzik ki maguk elé, ezért a megoldás mindig a „hódítás” fogalomkörében volt megtalálható. Igaz, hogy például maga a Monarchia is nyíltan hirdette, hogy nincs igénye területgyarapodásra, de éppen a lengyel kérdés osztrák megoldása lett volna a bizonyíték ennek az ellenkezőjére, hiszen Lengyelország Galiciához csatolásával mintegy 155 ezer négyzetkilométert nyert volna.

Az osztrák–lengyel megoldás mellett számtalan más létezett még, közöttük a legfontosabb a „germano-polonista”¹⁵, s az „orosz-lengyel” megoldások. Az első eset megvalósítására adódott a legnagyobb esély a háború ideje alatt: *a németek erőszakkal magukhoz veszik a meghódított területeket, s bábállamot szerveznek belőle*. A koncepció kevés számú lengyel támogatója abból indult ki, hogy Németország erőfölénye három ellenséges frontot is képes tartani a háború során.¹⁶ A másik, Roman Dmowski¹⁷, szentpétervári lengyel Duma-képviselő terve: maradni Oroszországban – *az orosz hatalom a legjobb biztosíték a lengyel nemzeti kibontakoztatáshoz* –, Németország Lengyelország elpusztítója. Dmowski elképzelései a nemzeti demokrácia, a nemzet megóvása gondolatköréből eredtek. Már 1914 végén úgy vélte, hogy míg az osztrákok nem kímélik a lengyel életeket, légiókat szerveznek belőlük, addig ezeket az életeket orosz parancsnokok „védik” [sic! – T. Z.]. Dmowski esélyei nem sokáig éltek: amikor Oroszország 1917 végén kilépett a háborúból, Dmowski passzívan („realistán”) remélte, hogy az antant megteremti a Lengyel Köztársaságot.¹⁸

Az ördög a részletekben rejlik: valamennyi rendezési terv „árnyalatokra” bomlott, aszerint, hogy a *megvalósítás* hogyan történjen. A megvalósítás szintjén több tucat terv volt forgandóban. Már az osztrák–lengyel megoldás is két részre osztotta a magyar politikai elitet Tisza István magyar miniszterelnök, a Nemzeti Munkapárt elnöke az ügynevezett „szubdualista megoldás” mellett érvelt elszántan, míg parlamenti ellenzéke, ifjabb Andrassy Gyula az Alkotmánypárt élén Lengyelország „eleresztése”, tehát a trializmus megvalósítását hirdette mind a sajtóban, mind a magyar országgyűlés padosaiban. Az első, a Tisza-féle terv, nagyon hasonlított a horvátok helyzetéhez a Monarchián belül, azaz a különbséggel, hogy a horvátok Magyarországra lettek betagozva, míg a lengyelek – Tisza elképzelése szerint – a ciszlajtániai tartományok közé kellett volna tartozzanak. Vagy pedig bizonyos kompenzációk fejében oda kellett volna adni a németeknek, akik az országot „feltétlen gazdasági függőségük alá vonják.”¹⁹

Tisza elszánt küzdelmét a dualizmus szerkezetének védelme érdekében folytatta. A fent idézett október 6-i ülésen lezajlott vita anyagát Stürgkh osztrák miniszterelnök állította össze; tanácskozás előtt a résztvevők megkapták Stürgkh terjedelmes tervezetét a lengyel kérdés elintézésének módjáról. A dokumentum a trialista megoldás szellemét sugározta.²⁰ Tisza korábban is, és itt is szembeszállt a trialista megoldással. Elhibázottnak tartotta, mert tisztában volt vele, hogy a lengyelek a trializmusban csupán átmeneti megoldást látnak, s végső céljuk minden körülmények között az ország egységének visszaállítása. „Valamennyi lengyel tulajdonképpeni célja – hangoztatta felszólalásában Tisza – egy tel-

jesen független Lengyelország és a Monarchiának egy ilyen trialista átalakítását, amikor is a lengyel állam ugyanazokat a jogokat kapná, mint Ausztria és Magyarország, a lengyelek csak jobb híján tűrnék el. Mindemellett legfőbb ideje, hogy tudomásukra hozzuk, a Monarchia dualista szerkezete noli me tangere, s valamennyi újonnan megszerzett terület vagy az egyik, vagy a másik állam keretébe illesztendő be.”²¹

(Burián útja a hivatali pálya csúcsára) Burián István, a Monarchia közös külügyminisztere ezekben a hetekben, 1915 januárjában érkezett el élete legfontosabb állomására, amikor elfoglalta helyét a Ballhausplatzon, Metternich íróasztalánál. Az idők némileg megváltoztak a 18. század vége óta. A követi, nagyköveti beosztás, netalántán egy magasabb állás a bécsi intézményben még 1890 körül is a hercegek, grófok, legrosszabb esetben a bárói rangúak foglalkozása lehetett. Köznemesi származék csak alacsonyabb beosztást kaphatott, vagy a presztízsből alacsonyabban álló konzuli állások nyíltak meg előtte. Voltak már persze a modern korban ez alól kivételek. Ilyen kivételként említhető az erdélyi, Mezőzáhról származó Ugron István, aki éppen a lengyel ügy kapcsán emelkedett ki az átlagból, amikor követként Varsóban a német Katonai Főkormányzóságon képviselte a Monarchiát. De hogy valaki közös külügyminiszter legyen, erre nagyon szerencsés csillogállás kellett, még a 20. században is.

Burián a bécsi Keleti Akadémiát²² végezte, kiváló eredménnyel, nagy elméleti tudást szerevezve. Végigjárta a diplomáciai pálya grádicsát. Kiváló képességeinek köszönhetően, hogy kisebb jelentőségű helyeken (Szófia, Stuttgart, Athén) már követként szolgálhatott.²³ De az igazi áttörés akkor következett be, amikor 1903-ban, Kállay Béni halála után, a közös pénzügyminiszteri posztra választják ki. A közös pénzügyminisztérium nem nyújtott ugyan sok lehetőséget arra, hogy beleszóljon külpolitikai ügyekbe – erre a mozdulatlan-ságot hirdető, a status quo fenntartására törekedő Góhuchowski-féle külpolitika idején nem is volt túl nagy szükség –, de kapott a sorstól pár évet, amikor már nem a távoli állomáshelyekről, hanem „felsőbb pozícióból”, Bécsből figyelhette a nagyhatalmi politikát. Tragikus törés: 1912 februárjában leváltják. Majd alig pár hónap múlva ismét felfelé viszi a hullám. A nagy, és egyben döntő fordulat előidézője barátjának, Tisza Istvánnak a műve. Tisza akkor lesz újra miniszterelnök, amikor Burián munka nélkül van, s Tisza „király személye körüli miniszter” posztjára szemeli ki. Nem véletlenül éppen őt. Tisza a magyar belpolitikai küzdelmek során távolra került a világpolitika nagy áramlataitól, idegenül mozgott a nemzetközi kérdések szövevényében, s olyasvalakire volt szüksége, akiben megbízik, s ugyanakkor rajta tartja a kezét a nemzetközi diplomácia ütőerén.

Az elején követte is Burián tanácsait a legszigorúbb hűséggel. Diószegi István Buriánról írt tanulmányában írja, hogy 1914 júliusában Tisza háborúellenes állásfoglalása mögött Burián befolyása áll a háttérben. „A történetírás ötven esztendeje próbálkozik azzal – szól a tanulmány –, hogy [Tisza – T. Z.] háborúellenes magatartásának titkát megfejtse. Az okok sorában valóságos vagy vélt elemként Tisza hungarocentrikus beállítottságát és kiváló taktikáját egyaránt felfedezte, a miniszterelnök alakja mögött azonban a felség körüli miniszter személyét soha észre nem vette. Annak a politikusnak a személyét, aki a gyakori személyes érintkezések és a sűrű levélváltások révén a kormányelnök fülébe az orosz egyezkedés bogarát belopta.”²⁴

Az idő múlásával némileg módosult a megbízó és tanácsadó közötti harmonikus viszony. A lengyel rendezés kérdésében tartott fent említett minisztertanácsai értekezlet időpontja, 1915. október eleje már nem a feltétlen egyetértést mutatja. A véleménykülönbségek két fontos körülménnyel magyarázhatók. Az egyik az, hogy más felség személye körüli miniszternek lenni a budapesti kormányban, és más egy európai nagyhatalom kül-

politikáját irányítani. A birodalmi érdek és a nemzeti érdek közös nevezőre hozása nagyon bonyolult feladat, kiváltképp egy széthúzó nemzetiségektől lakott birodalomban, s tárgyi-lagosan le kell szögeznünk azt is, hogy *nem is feladata* egy közös külügyminiszternek, aki a birodalmi szövetség szálaiból bogozza ki megfelelőnek ítélt döntéseit. A másik ok személyes, mondhatni *alkati*. Burián doktriner hajlamaiban keresendő. A *doktriner* szót az élettől elvonatkoztatott, tudálékos elvekhez ragaszkodó emberre mondjuk. Számos kortársi reakciót alapul véve: ilyen ember volt Burián István. Az sem jó, ha valaki túl kevés könyvet olvas, s az sem, ha túl sokat. Burián a Keleti Akadémián hatalmas ismeretanyagot raktározott el, elveket, amelyeket megfelelő időben alkalmazni akart, nem törődve azzal, hogy a valóság ezeket az intézkedéseit érvényteleníti, nem fogadja be. Persze a nagy tudásanyag nem egyedüli érv a doktrinerizmus mellett. Jó okunk van kimondani, hogy Burián esetében ez *alkati kérdés*.

1915 januárjától, miután 1914. december végén Tisza Berchtoldot megbuktatta, nem volt kétséges, hogy a közös külügyminiszteri székhely Burián fog kerülni.²⁵ A háborús kezdet bonyolult viszonyok között (akkor még) nem a lengyel kérdés okozta a Monarchia politikusai számára a legtöbb fejtörést. Végső soron Berchtold is az olasz politikába, a Trentino átadása körül kirobbant válságba bukott bele. A Berchtold által irányított manőverek Olaszországnak a háborútól való távoltartását próbálták meg elérni. Az olasz semlegesség megvásárlásánál az olaszok nagyon magas árat szabtak: az ősidőktől a Habsburg dinasztia birtokában lévő terület, Trento átadását. Berchtold hajlamos mutatót erre az ügyletre, lényegében jót akart, nem akarta a Monarchia ellenségeinek számát még egyvel gyarapítani, de ezzel az engedékenységgel a világ szemében lágynak mutatkozott, s a közélet háborús időkben legkevésbé az engedékenységet tűri el. Belebukott. Hasonlóan kényes diplomáciai feladatot jelentett az akkor még semleges Bulgária szövetségi megnyerése (ellensúlyt képezett volna Szerbia és az Erdélyt fenyegető románokkal szemben). Bulgária ráadásul – úgy az 1900 utáni első években – a pályája kezdeti szakaszát járta Burián számára egyébként is a helyzet kulcsát jelentette, s első külügyminiszteri periódusa legelején, 1915 márciusától ez a kérdés ismét előtérbe került, szoros összefüggésben a másik hárommal, a lengyelrel, az olasszal és a románokkal. 1914 után mindezen kívül még a németek is azt akarták, hogy Bulgária csatlakozása megteremtse a hidat a központi hatalmak és Törökország között. Burián doktrinerizmusa, az a képessége, hogy miként lehet elérhetetlen célokat erőltetni, ezen ügyek kavargásában virágba borult.

(Az osztrák–magyar hadsereg vereségei. Szerepvessztés a lengyelkérdésben) Ha az 1915. január 13-a és 1916. december 22-e közötti nem egészen két év történéseit vizsgáljuk, amit Burián első külügyminiszteri periódusa alatt a bársonyszékben töltött, a hivatali karrier két fő jellemző vonását vehetjük észre. Az egyik globális jellegű: a Németországgal fennálló viszony fokozatos romlása. A másik a személyes kapcsolatok romlása a magyar politikai elitel, elsősorban Tiszával. Végeredményben egyikről sem tehetett igazán, mivel a történelem nagy áramlatainak iránya jórészt független a politikai irányítók személyes elképzeléseitől, döntéseitől, az egy bonyolult logikai vagy – emberi mértékkel mérve sokszor irracionális – mechanizmust követ. A külpolitikusként ezeket a mechanizmusokat *kellene* ismernie, s felismeréseiből kiindulva *kellene* meghozni a döntéseket. Burián esetében a lengyel ügyben ez éppen fordítva történt.

Burián az 1915-ös év elején passzívan szemlélte a front eseményeit. Külpolitikai működésének egyik leginkább kritikálható álláspontja kerekedett benne felül. Ugy vélekedett, hogy a diplomáciai passzivitás törvényszerű háborús időkben: a diplomácia a katonai helyzet alakulásától függ, a győzelmek teremtik meg a diplomácia előtt a lehető-

séget, hogy az így nyert előnyöket kihasználja. Hiába figyelmeztette erre a környezete, a Ballhausplatz egész apparátusa, Forgách János első osztályfőnök, vagy a kezdeti időszakban a Varsóban a német főkormányzóság mellé rendelt diplomata, Leopold von Andrian²⁶, hogy aktívabb diplomáciára lenne szükség nemcsak a lengyel, hanem a többi területen is, merthogy a dolgok menete már régen meghaladta az ajánlatos mértéket, de Buriánt nem sikerült kimozdítani „megfigyelői”, a dolgokat csupán követő állásából.

Abban ugyanakkor igaza lett, hogy az 1915-ös év háborús sikerei valóban a reveláció elemi erejével hatottak. A lengyelek nemzetegyesítő mozgalmai a Monarchia közéletében a figyelem központjába kerültek. Az osztrák nagyipar vezető körei az új területek gazdasági kihasználásáról szövögettek terveket, különös tekintettel a fosszilis energiaforrásokra, kiváltképp a dąbrowai szénmedencére, amire a k. u. k. hadseregnek a háború folytatásához égető szüksége volt (persze a németek is ugyanígy gondolkodtak). Krakkóban már 1914 szeptemberében megalakult a Nemzeti Főbizottság²⁷, a bécsi Reichsrat lengyel képviselői csoportja, a „Polenklub” sürgetni kezdte a külpolitika irányítóit, sőt még a császárt is, hogy egyértelműen nyilatkozzanak a lengyel ügy elintézésnek módjáról, valamilyen uralkodói manifesztáció kibocsátásáról. S ami 1867 óta elő nem fordult: a Lengyel Klub ülését a sajtó nyilvánossága előtt rendezték meg 1915 augusztusában.

A külügyi vezetés reakciója ezekre az eseményekre a halogatás jeleit mutatta: kerülni minden egyértelmű ígéretet. Maga Tisza is tovább ismételtette azt az álláspontját, amit utána a háború egész folyamata alatt makacsul ismételtgetett: hogy nem szabad ígérni semmit, ami a Monarchiát a lengyelek felé elkötelezné: *semmilyen módon nem szabad megkötni a kezeinket a lengyel ügyben*. S hogy Magyarországnak kompenzációt kell kapnia akkor, ha Lengyelországot az ausztriai tartományokhoz, tehát Ciszlajtániához csatolják.²⁸ A valóságban még mindig nem lehetett ezekről a magyar igényekről beszélni, a legfőbb akadályt a németek, pontosabban a „német érzékenység” állította a politikusok elé. Burián – azon felül, hogy a diplomácia lehetőségeit a háború sikereitől várta – kénytelen volt hallgatni a Németországból érkező hírekre, azok pedig egyértelműen arról szóltak, hogy a németek nem szívesen hallják az ausztrópolonista előretörésről szóló *bécsi* híradásokat. A történész-újságíró, a lengyel Józef Feldman, aki a Nemzeti Főbizottság berlini rezidenseként működött 1915-ben, augusztusban már megkongatta a vészharangot, amikor figyelmeztette a Krakkóban székelő, Władysław Jaworski által vezetett maroknyi csoportot, hogy mértékadó porosz körök tiltakoznak az ausztrópolonista átszervezés ellen. Minderről szó sem lehet – hangzott Feldman figyelmeztetése, idézve a porosz megnyilvánulásokat.²⁹ A Lengyel Klub felségfolyamodványát sem tették nyilvánossá, hiába ismerte meg a sajtó, a cenzúra nem engedélyezte a közlést.

Az 1914 végi katonai vereségek bebizonyították, hogy a Monarchia hadserege, s főleg annak vezetése enyhén szólva nem áll a helyzet magaslatán. Az 1915-ös tavaszi–nyári győzelmi sorozat is a németeknek volt köszönhető. Ebben a helyzetben Burián egy dolgot tehetett: tisztába jönni a németek valódi szándékaival a lengyel rendezést illetően. Miután Varsó német kézre került, Burián Berlinbe utazott, s onnan dolgavegzetlenül távozott. Az augusztus 13-án lezajlott tárgyalásokon – Burián emlékirataiból egyértelműsíteni lehet – a német kancellár, Bethmann-Hollweg lavírozott. Nem lehetetlen, hogy Lengyelországot Ausztriához csatolják, de az is lehet, hogy nem, merthogy inkább Németországhoz csatolják.³⁰ Ha mégis Ausztria anektálná, akkor Németországnak kompenzációt kell kapnia, határkiigazítást kell végrehajtani (a dąbrowai szénmedencére gondolt, több más övezettel együtt). Majd a legvégén azt az egyébként tényleg nyomós érvet hozta fel, hogy a lengyelek Ausztriába tagozódása

esetén „szláv túlsúly” jöjjön létre Ciszlajtániában, s ez veszélyeztetné az ausztriai németek hegemoniáját (a mindenkori német kormány fontos programpontjaként felelősséget vállalt a világon élt összes német sorsáért a német „kultúrnemzet” ideológiája alapján).

A katonai vezetés – mindkét részről – szinte külön utakon járt. A megszállási övezetekről, s a két katonai főkormányzóság ügyéről már 1915. január 9-én elkezdődtek a tárgyalások, s október 1-jén ezek el is kezdték a működésüket. Most már a Monarchia nagyon szűk keretek közé szorított diplomáciája főleg Varsó–Bécs viszonylatban folyt. Leopold von Andrian, később Ugron István³¹ töltötték be a Ballhausplatz képviselőjét Varsóban követi rangfokozatban. Mindamellet a semlegesekkel is megmaradt a diplomáciai kapcsolat (Stockholm, Bern, Koppenhága stb.), s Berlinben a Wilhelmstrassén, s magánál a császárnál Gottfried von Hohenlohe herceg képviselte a Monarchiát nagyköveti rangban.³² A katonai vezetés cselekedeteit mind német mind osztrák–magyar oldalon speciális igények irányították: a háború megnyerésének kényszere. A megszállt területeken sem igyekeztek túlzottan arra, hogy a helyi lakosságnak jól menjen sora. A katonai hatóságok személyi állománya, köztük nem egy magyar kiegészítésű ezredé, önkényeskedett, rekvirált, a lublini övezetet szinte saját prédájának tekintette (ami természetesen nem használt a legendás lengyel–magyar történelmi barátság ügyének). Voltak olyan vidékek lublini területen, ahol az augusztusi, cséplési időszakban a szérüket messze a nagy erdősekbe telepítették, hogy a cséplőgépek dohogását a rekviráló különítmények ne hallják meg.³³ Mindezeknek a visszasságoknak politikai vetülete lett, a panaszok elárasztották a helyi hatóságokat. A külügyminiszter ezekre is későn, s erőtlenül reagált. Burián végül – a terület kiaknázásában elsődlegesen érdekelt nagyipari körök követelésére – jegyzéket intézett Frigyes főherceghez, a hadsereg főparancsnokához³⁴, aki válaszában rendre utasította Buriánt: a hadseregnek fel kell ruházva lenni azon jogokkal, amelyek a hadsereg sikeres műveleteihez szükségesek: „[...] a cs. és kir. csapatok által megszállt területen a kormányhatalmat e vonatkozásban korlátlanul gyakorolja”.³⁵

(Az 1916. áprilisi berlini tárgyalások) A fentiekben említett 1915. október 6-i ülésre még ilyen hangulatban került sor. Az egyik oldalon a lengyel lakosság elidegenedése, a másik oldalon a nagy tervek. Majd néhány hét múlva, november közepén már érződött némi változás abban, ahogy a német delegáció a jövő Lengyelországról beszélt. Bethmann-Hollweg ekkor már egyértelműen úgy vélekedett, hogy Lengyelországnak *mindkét* hatalommal gazdasági unióban kell lenni. (Bethmann a vámuniót a háború elején politikai eszköznek is tekintette, amolyan „rejtett megoldásnak”, amelynek az lett volna a célja, hogy a Monarchiát, Lengyelországot és Belgiumot jelentős területi annexiók nélkül kösse Németországhoz³⁶). Majd hosszas előadást tartott arról, amiről egy éve is beszélt: a német közvélemény nem tud napirendre térni afölött, hogy Ausztria–Magyarország a háborúból jelentős területnövekedéssel kerül majd ki, miközben Németországnak csupán kis határkiigazításokkal kell megelégednie.

A német politikusok nem pusztán a német sajtó által felkorbácsolt nemzeti extázis következményeként mentek át hangulatváltozáson. Ekkorra érett be ugyanis az emberfaló állóháború drámai következménye. A nagy emberveszteségek egész évjáratok fiatal férfilakosságát gyérítették meg olyan mértékben, hogy Falkenhayn és Ludendorff, aki később fő-szállásmesteri minőségében az utánpótlás biztosításáért is felelős volt, rádöbent, hogy lassanként az előerő hiányában nem lehet tovább folytatni a háborút. Orosz-Lengyelországnak a cári hadseregbe be nem sorozott több évjáratában ebben az időben még intakt volt a háborús veszteségektől: kiváló utánpótlást jelentett volna a német hadsereg számára.³⁷ De ahhoz, hogy ezt a generációt meg lehessen nyerni a háború céljára, valami-

féle lengyel államnemzeti struktúrát, valamilyen kormánykezdeményt kellett felállítani, államfőként pedig egy lengyel királyt kellett volna megkoronázni. De ahhoz, hogy ez megtörténjen, uralni kellett volna az *egész* Királyságot, köznap kifejezéssel: „kitúrni” onnan az Osztrák–Magyar Monarchiát. A lassú átmenet elejének tekinthető ez a novemberi tárgyalás a németekkel, amelyen a németek lassan csepegtetni kezdték Buriánnak és stábjának a rideg valóságát. Mivel a Monarchia haderejének értéke az első két háborús évben tényleg devalválódott, a német élőrő száma megcsappant, a német fináncfőkés csoportok pedig tetszetős terveket kovácsoltak ki Kelet-Európa, majd a világ meghódítására, a rekruták miatt szükségük lett az egész Lengyelországra. De szükségük lett rá azon okból is, mert belátták, hogy az osztrák–lengyel megoldás nem jó, végérvényesen szakítást jelentene Oroszországgal. (Az orosz különbéke lehetőségét a németek 1915 végén ugyanis még korántsem zárták ki.)

Az igazi törés 1916. április közepén következett be. Burián 1916. február 25-én tett még egy halvány kísérletet: jegyzékben szólította fel a német kormányt a kérdés végleges tisztázására. A jegyzéket a németek válasz nélkül hagyták. Hohenlohe herceg fáradozásának köszönhetően végül létrejött Berlinben az a megbeszélés, ami Burián számára a megsemmisüléssel lett azonos. Április 14-én az osztrák–magyar delegáció Berlinbe utazott, ahol kétnapos konferencián valóban részletekbe menő, feszítő konfliktusokkal tarkított vita zajlott le, s ami Burián diplomata pályafutásának talán legfeketébb két napja lett.

A tárgyalások jegyzőkönyve és a hozzá kapcsolódó háttéranyagok a Monarchia diplomáciájának alárendeltségét és a helyzetből következő német arroganciát mutatják. Minden, a tárgyat érintő alaphelyzetben megmutatkozott az, hogy Burián nem volt hajlandó a helyzethez alkalmazkodni, s ha tudta is Hohenlohe berlini, illetve Andrian varsói jelentéseiből, hogy a berlini kormány kurzust váltott (számtalan ilyen tartalmú iratot kapott tőlük), kisebb gesztusoktól eltekintve nem volt hajlandó eltérni az ausztrapolonista tervtől. Diószegi fent bemutatott tanulmányában Burián 1914-es őszi működéséről olvasható, hogy „A felség körüli miniszter eljárásának megítélésében azonban újra csődöt mond a szabályszerűségekre épített logika. Ő a háború következetes végigharcolásának, a teljes győzelem kivívásának álláspontjára helyezkedett [n. b.: 1914 elején még arról győzte meg Tiszát, hogy az Oroszország elleni háború nem szükségszerű – T. Z.]. Tisza már szeptember elején, tehát alig egy hónapos háborúzás után ajánlotta neki, hogy méltányos békét kössenek Oroszországgal. Külügyi tanácsadója azonban ezt válaszolta: most már nem alkudozni kell, hanem diktálni.”³⁸

Bethmann-Hollwegnek azonban 1916 áprilisában már nem lehetett diktálni. A megbeszélésen Burián most is Lengyelország Ausztriához csatolásának tervét vezette elő, s elképedve hallgatta, amint a német kancellár ezt – először az ügy történetében – *expressis verbis* visszautasította.³⁹ Burián érvei a régiiek voltak, semmi új elemet nem tartalmaztak: ha a trialista megoldás kerül előtérbe – amit a Monarchia vezetése nem preferál – akkor a lengyelek nemzeti kiteljesedésükhöz megfelelő keretet kapnak, de ha a szubdualista elv érvényesül, akkor is. A német kancellár is elismételte a több hónap óta hangoztatott érvet, hogy a német közvélemény sosem fogadna el egy ilyen nagy osztrák–magyar területnövekedést. A delegációban ülő Gottlieb von Jagow külügyi államtitkár⁴⁰ válasza sem volt éppen új keletű, kétségbe vonta Burián érvelését, mondván hogy a szláv többség mindenképpen háttérbe szorítaná a Monarchia német lakosságát. Jagow kifejezte sajnálatát, hogy a két szövetséges szándékai a lengyel rendezést illetően eltérnek, de nyíltan kijelentette, hogy Németországnak Lengyelországra szüksége van, s ezen az állásponton a német kormány nem kíván változtatni: „önálló” Lengyelországot [azaz „Pufferstaatot” – T. Z.] kívánnak létrehozni, mert ez felel meg leginkább a lengyelek érdekeinek. Ausztria rossz

lapot húzna, ha annektálná a Királyságot: a lengyel elem, amely – bár megkérte az árát – támasza volt Ausztriának évtizedeken át, most érezve azt, hogy 20 millióan lesznek, túl magas igényeket támasztana még külpolitikai tekintetben is.⁴¹ Nem is beszélve arról – s ez a mondat már a német aggodalmakról szól –, hogy „[...] megnő az étvágyuk, és Posen átcsatolását fogják követelni.”⁴²

Ugron Istvánnak, a Monarchia varsói képviselőjének erőtlen érvelése, miszerint a Monarchia lengyeljei érzik a Német Birodalom erejét, s tudják, hogy Posen porosz birtok, nem hatotta meg a német delegációt. Sőt, Bethmann-Hollweg kancellár egy újabb letaglózó tervvel állt elő, a Német Birodalom határainak kiterjesztésével a lengyel államterület rovasára, azaz a „Grenzstreifen”, a *határsáv* ötletére. Amely a katonai vezetéstől származik: a Nyeman–Modlin–Varta-vonaltól délre eső terület hozzácsatolása a Birodalomhoz, 3 millió lengyel alattvalóval, akiket nem ajánlatos bekebelezni Németországba, mert az a német kormány számára pontosan olyan problémákat jelentene, mint Ausztria számára a szláv elem felduzzasztása.⁴³ Ergo: az ütközőállam a jó megoldás. (A német katonai vezetés ezt a védelmi sávot Oroszország ellenében akarta alkalmazni arra az esetre, ha Oroszországot a háborúban nem sikerülne teljesen legyőzni, s egy újabb támadás fenyegetné Németországot.⁴⁴) „Most szövetségesek vagyunk [...], de mi lesz 10–15 év múlva? Lehet, hogy akkor nem leszünk szövetségesek és akkor függünk Ausztriától?” – tette fel a nem éppen bajtársias kérdést Bethmann-Hollweg. Most ezen a konferencián ez a terv Buriánnak nem kis meglepetést okozott, de álláspontján nem változtatott.

A lényegyet tekintve ugyanakkor igaza volt. Mégpedig abban, hogy sem az ütközőállam, sem a határsáv-megoldás nem tudja megoldani a lengyelek problémáját (amely az egységesülési ösztönt követte tulajdonképpen már a 8. század óta), hanem csak elmélyíti a válságot. Az új állam az orosz agitáció terepe lenne – mondta Bethmann-Hollwegnek –, s a rendet a porosz hatóságoknak csak „manu militari” lehetne majd fenntartani. Igaza volt annyiban, hogy egyiküknek sem volt igaza: a lengyel kérdés, ugyanúgy, ahogy a kör négyyszögösítése, megoldhatatlan talányt állított a háborúzó felek elé, s 1920-ban jól-rosszul csak az antant által végrehajtott rendezés oldotta meg ezt a rejtvényt. De nem volt igaza abban, hogy észre kellett volna vennie: a tárgyaláson részt vevő Németország már nem az a Németország, ami 1914 szeptemberében volt. Burián fejében a mindenáron való győzelem, és Ausztró-Lengyelország minden más egyebet felülírt.

(*Tisza–Burián polémia 1916 nyarán*) Az 1916-os év nyarán és kora őszén az áprilisi állásponthoz képest semmi sem változott. Júniusban a németek jegyzéket adtak át Bécsben, amelyben közölték, hogy ragaszkodnak az ütközőállam tervéhez. Hans Hartwig von Beseler⁴⁵ vezérezredes, a varsói német katonai főkormányzó a megszállási övezetben polonofil politikát folytatott, megnyerendő a lengyel társadalmat ennek a bábállamnak az elfogadására: megnyitották a varsói főiskolát, iskolatanács alakult, viszonylagos szabadságot biztosítottak a sajtóban, meg lehetett ünnepelni a nagy lengyel nemzeti ünnepet, május 3-át. A lengyel társadalom hangulata javult, de – ami a Ludendorff-lobbi szándéka volt – valamirevaló lengyel hadsereget mégsem sikerült felállítani. A lengyel fiatalság nem volt hajlandó azonosulni a német katonai célokkal, több kellett: *lengyel államiság*, vagy annak legalábbis valamilyen kezdeménye, felelős kormány, lengyel király, s egy sor más állami szimbólum.

De akik ezekkel a részletekkel foglalkoztak, hamarosan más irányba kellett hogy forduljanak. A lengyel kérdést a politikusok napirendjén a háború egészét érintő drámai fordulat foglalta el 1916 nyarán: a Bruszilov-támadás június elején, s a román betörés Erdélybe augusztus közepén. Az oroszok Rigától Csernovicig 400 kilométeres fronton

támadtak, magyar területre, Erdélybe is betörték⁴⁶, s ezzel párhuzamosan hírek érkeztek a román hadsereg készülődéséről is. A magyar politikusok, elsősorban Tisza, pontosan tisztában voltak a helyzet komolyságával. Burián külügyminiszeri tevékenysége pedig az események megelőzése helyett többnyire csak azok nyugtázására és a romeltakarításra korlátozódott. Tisza július 15-én kelt levelében figyelmeztette Buriánt a közelgő veszélyre: „Ne áltassuk magunkat. *A román veszély nagyon komoly és bármely pillanatban aktuális [lehet].* [...] Bratianu már elmulasztott egy jó alkalmat, bizonyára el lesz határozva reá, hogy még egyet el ne szalasszon és sietni fog, ha egyszer arra a tudatra ébred, hogy a kellő pillanat elérkezett.”⁴⁷ Majd pár sorral lejjebb: a németekkel nem a lengyelek miatt kell veszekedni, hanem meg kellene velük beszélni, hogy mit lehet tenni a román veszély elhárítására.

Tisza tanácsai: bizalmas beszélgetés néhány napon belül, meleg, baráti, bajtársi hangulat, a közös veszély elhárítása, végső erőfeszítés – ezek Tisza kulcsszavai. (Tisza ugyanennek a levélnek az elején a Bruszilov áttörés emberveszteségét 400 ezer főben jelölte meg, valójában 600 ezer⁴⁸ volt). „Ezt a szempontot nem veszíthetjük szem elől a lengyel kérdésben. Különben is nem a lengyel hódításokról van szó, hanem a monarchia létéről vagy nemlétéről. A fenyegető katasztrófával szemben igazán háttérbe szorul az a kérdés, hogy Lengyelországgal mi lesz.”⁴⁹ Tisza pontosan látta, hogy nincs olyan veszély, amit megfelelően magas ár kifizetése esetén nem lehetne elhárítani. Valószínű, hogy Tisza az olasz hadba lépés előtt pontosan látta Burián elkövetett hibáját Trento kérdésében: az olasz tartomány átadása *kontra* olasz hadba lépés – az államférfi attól államférfi, hogy helyesen érzékeli, *el lehet-e menni egy ilyen ügyletben egy olyan határig, amin túl már a mélység tátong.*⁵⁰ Ez volt az a pont, amikor az 1913-tól kezdődő „tanácsadói” pozíció megrendült, s útjaik különváltak. Tisza szinte esdeklő hangvételű levele teljesen idegenül hat száz év távlatában is ettől a nagy formátumú, makacs (kálvinista) államférfitől. Buriánt elhelyezte a reménytelenek kategóriájában.

A magyar miniszterelnök levelében természetesen *egyéb* kompenzációra⁵¹ (s nem Erdély átadására) gondolt: „Ilyen viszonyok között végzetes dolognak tartanám, ha lengyel terveid továbbszövésével foglalnád el az égetően szükséges sürgős védintézkedések [értsd: külügyi intézkedések – T. Z.] előkészítésére szükséges időt s azok előtérbe állításával csökkentenéd a fenyegető veszély elhárítására irányuló akció kilátásait. Kedves barátom, kérve kérlek: szakíts e kedvenc eszméiddel. Azok úgy sem kivihetők. Sem a két kormány nem járulhat hozzájuk, sem a németek. Még ha a monarchia struktúrája és további belső fejlődése szempontjából elfogadhatnók is propozícióidat, a legkárosabb hatást idézne elő, ha azokkal éppen most lépnél a németek elé.”⁵² Majd sorban jönnek a szemrehányásként is felfogható kritikus hangok, amelyek arról vallanak, hogy Tisza elég jól ismerhette Burián valódi természetét: grandiózus álmok, illúzió, soha be nem teljesülő remények... S a legvégén: „Még egyszer nagyon kérlek, hallgass reám. Azoknak a világtörténelmi perceknek egyikét éljük, amelyekben egy eltévesztett vagy elmulasztott lépés államok és nemzetek halálos ítélete lehet.”⁵³ A román betörés Erdélybe akkor már eldöntött kérdés volt egy több évtizede tartó folyamat záróakkordjaként. A francia kultúrájú, román intellektuális polgárság, az úgynevezett „Titulescu-nemzedék” külpolitikai credója úgy szólt, hogy egyidejűleg kell gyengíteni a Monarchiát és Oroszországot, elfoglalni Erdélyt, s megnyitni az utat a francia tőke beáramlása előtt.⁵⁴

Másnap válaszában Burián a „nehezen tanul és könnyen felejt” szellemében megpróbálja bizonyítani, hogy nincs baj, a két üggyel történő párhuzamos, intenzív törődés nem zárja ki egymást. A trializmust mereven elutasító, és Lengyelországot Németországnak már régóta átadni akaró Tisza nem kis megrökönyödéssel olvashatta: „A lengyel kér-

dést a román veszély mellett is *kezeln* [T. Z.] kell, mert azt Németország is megkívánja. Bizonyítékát fogod látni Tschirschky tegnapi levelében is, mely nagyon előzékeny hangon fejezi ki a kancellár várakozását további nyilatkozataim iránt és kívánatosnak mondja a minél előbb való megegyezést.⁵⁵ Majd: „Tudok ellentállani ingerlés nélkül is. De módszerem nem lehet mindig és mindenben engedni. Ennyi kifelé. Befelé alig szükséges megjegyeznem, hogy a lengyel kérdésben semmiféle rögeszmém nincs, hanem alkalmazkodni a változó helyzet követelményeihez és törekszem megmenteni mentül többet érdekeinknek. Nem volt ez talán már eddig sem egészen reménytelen a kancellárral szemben, amennyiben levélben, most már »eine parallele Stellung zu den Polen in Berlin und Wien«-ről beszél.”⁵⁶ Pár héttel a román betörés előtt még a legbarátságosabb kapcsolataiban is merő diplomáciai formalitások felhozatalával védekezik, hogy mit ír a német kancellár. Aminek egyébként alig van jelentősége, hiszen a levél végén maga is elismeri, hogy a németek katonailag erősebbek. Nehezen értelmezhető levélfordulat: a Monarchia politikailag attól még lehet erősebb.⁵⁷

Mentegetőző válasz: mindent megtett a haza védelme érdekében. „Hogy képzeled, hogy én ilyenekkel telítem magam, oly pillanatban, midőn, mint azt magad is oly melegen hangsúlyozod, a monarchia és a haza megmentéséről van szó?”⁵⁸ Intézkedéseit úgy jellemzi, hogy Romániával szemben mindig a higgadság volt a mércéje, s hogy ezt a higgadságot jelen pillanatban is *iparkodik* megőrizni. Intézkedéseinek legfontosabbikát abban jelöli meg, hogy Conrad von Hötzendorff vezérkari főnök kérését az Erdélyben kívánatos német erősítést illetően *továbbította* Bethmann-Hollweg címére. „Ő nagyon előzékenyen felelt és megtesz, amit tehet. De a németek különben is átérzik a pillanat komolyságát és ahhoz képest feszítik meg erejüket. Világos biztosítást adtak, hogy *Németország Romániának azonnal hadat üzen*, ha minket megtámad, sőt még akkor is, ha mi kívánjuk.”⁵⁹ A higgadság és a német előzékenység vajmi keveset értek, a románok másként gondolkodtak, amit sem a Ballhausplatzon, sem a katonai hírszerzésnél nem érzékelték kellően: 1916. augusztus 17-én Bukarestben titkos szerződésben csatlakoztak az antanthoz, 27-én Bécsben átadták a hadüzenetet, s a román csapatok még ugyan e nap éjjelén átlépték a teljesen őrízetlen kárpáti hágókat. A káosz a Székelyföldön és a Szászföldön óriási seregű duzzadt, mintegy 200 ezer menekült árasztotta el a belső vármegyéket.⁶⁰

(*A Czernin-időszak. Osztrák–magyar külpolitikai irányváltás és a német arrogancia*) 1916. november 21-én elhunyt az agg uralkodó, I. Ferenc József. Az új császár, Károly az egész vezetést leváltotta. A vezérkar főnöke Arz vezérezredes⁶¹ lett, a külügyminiszter 1916. december 22-től a bukaresti követi posztról hazatért Ottokar Czernin⁶². Tiszát is leváltották 1917 áprilisában. A Monarchia külpolitikai irányításában az úgynevezett „Belvedere-műhely” kerül hatalomra, az a csoport, amely a trializmus, az antidemokratizmus, az antiklerikalizmus és a magyarellenesség szellemében politizált.⁶³ A Ferenc Ferdinánd által vezetett „Großösterreich-csoport” a bécsi Belvedere-palotában működött, radikális fordulatot tervezett, s erőszak alkalmazásától sem riadt volna vissza a birodalom „megreformálása” érdekében.⁶⁴ Főleg a csehek trialista terveit támogatta, melyeket 1866-ban éppen a magyar liberálkonzervatívok buktattak meg. Családi kapcsolatok is Csehországhoz kötötték: felesége, Chotek Zsófia cseh arisztokrata családban született, s a trónörökös is főleg Csehországban tartózkodott.⁶⁵ De szerepelt a Belvedere-csoport tervei között a horvát és a lengyel trializmus is.⁶⁶ A tervek Tisza felfogásának szöges ellentétei voltak, s Burián, bár kapcsolata Tiszával idővel meglazult, magyar habitusát külügyminiszteri pozíciójában sem tudta teljesen kiiktatni.

Burián leváltása előtt még részese lehetett egy jelentős diplomáciai sikernek, a november 5-i proklamáció kihirdetésének. Igaz, hogy ez az egész lengyel nemzethez intézett kiáltvány nagyrészt a németek műveként valósult meg, de tény, hogy pozitív gesztusként az osztrák–magyar diplomáciának is volt szerepe benne. Burián részt vett még az október 18-i értekezleten Plessben a német főhadiszálláson, ahol az egyesített politikai és katonai vezetés elhatározta a kiáltvány kibocsátását, s a lengyel hadsereg megalakítását „önkéntes alapon” (amit a németek saját parancsnokságuk alá helyeztek). A sokat idézett „plessi 6 pont”⁶⁷ a háború végéig érvényben maradt. Az 1916 augusztusában hatalomra jutott Hindenburg–Ludendorff-csoport elérte célját, legalábbis formálisan. A varsói katonai konferencia pár nappal később elrendelte a kiáltvány kihirdetését. Az ünnepség nagyszabású ceremónia keretében került sorra Varsóban és Lublinban.

A kiáltványt egy sor fontos, a lengyel történelem szempontjából *látszólag* előremutató intézkedés követte. 1917. január 14-én felállították az Ideiglenes Államtanácsot⁶⁸. A német hatóságok 15, az osztrák–magyar hatóságok 10 választott tagot delegáltak a testületbe. Waclaw Niemojowski⁶⁹ nevezték ki az élére, Piłsudski a katonai bizottság vezetője lett. Majd felállítottak egy lengyel kormányt, s a lengyel király megválasztásáig ideiglenesen kineveztek egy régenstanácsot. A régenstanácsot október 15-én ünnepélyesen állították fel, Tadeusz Kościuszko halálának évfordulóján. 1917. november 26-án Jan Kucharzewskit⁷⁰ nevezték ki miniszterelnöknek. Burián ekkor már nem volt külügyminiszter. Első minisztersége végén a lublini proklamációs ünnepség lett a hattyúdal. A kiáltványok semmi konkrétumot nem tartalmaztak, még a jövőendő Lengyelország határait sem rögzítették, s a felállított testületek is német „kézi vezérléssel” működtek, így nem is hozhatták a várt hatást a lengyel társadalomra.⁷¹ A németek valójában díszleteket állítottak fel egy olyan színpadra, ahol a német arrogancia, a világhatalmi tervek színjátéka folyt Ausztria–Magyarország és a lengyelek rovására.

Az 1916. december 22-ét követő majd másfél évben az új császár és a birodalom vezetése különbeke kötésével próbálkozott. Czernin sem működött sikeresebben Buriánnál, Oroszország kilépése a háborúból, a breszt–litovszki béketárgyalások, a Sixtus-affér, az Egyesült Államok belépésével a megnövekedett antant-fölény mind csupa negatívum nemcsak a lengyelkérdés, hanem a központi hatalmak egész szereplése szempontjából. A lengyelkérdésben pedig 1917 novemberében elkezdődött egy „csalfa reneszánsz”. A német külügyi vezetésben változás történt, s ez katalizálta a folyamatokat. Jagow helyett Richard von Kühlmann⁷² lett a külügyi hivatal államtitkára. A lengyelkérdés kezelésének általános jellemzője mindig is az volt, hogy a mindenkori hadihelyzet alakulásától függött. Most is ez történt. November 5-én a két kormány képviselőinek berlini értekezletén az elszenvedett vereségek hatására a németek úgy döntöttek, hogy annyi meddő vita után mégiscsak átadják Lengyelországot a Monarchiának. De korántsem az egészet. Feltételekhez kötve: messzemenő határkiigazítás Németország javára, ami a korábban megállapított Narwa–Warta-vonalat jelentette, 60 ezer négyzetkilométer elvételét a Királyságtól, szinte az egész lengyel bányászat német kézre adása, a németiség jogainak biztosítása Lengyelországban stb. A javaslat Lengyelország negyedik felosztásával volt azonos. Egyik botrány követte a másikat, majd az 1918-ban a Bresztben kötött ukrán-különbeke (Kelet-Galícia és a chelmi terület⁷³ átjatszása a megalakuló Ukrán Népköztársaságnak másfél millió tonna gabona fejében, amivel a Monarchia a közellátási zavarokat próbálta kezelni) még a legelszántabban osztrákbarát lengyel konzervatívokat is kiábrándította.⁷⁴ Annyi gyümölcsöző együttműködésben töltött év után elfordultak a Monarchiától.

(*Ahogy elkezdődik a vég. Második közös külügyminiszterség: 1918. április 16. — október 24.*) Burián számára 1918 áprilisáig nem kezdődött „kényszerpihenő”. Károly császár ismét visszahelyezte a közös pénzügyminiszteri tisztségbe, amit előtte már betöltött.

Miután 1878 óta Bosznia-Hercegovina ügyei a Közös Pénzügyminisztériumhoz tartoztak, fő működési területe a Balkánnak ez a szelete lett. Az emlékirat olyan műfaj, amelyre sok minden elmondható, csak az nem, hogy írója mindig azt írja le, amit a történések idején érzett. Burián memoárja szerint a császár döntését „üdvözölte”, mivel egy olyan ügykörbe tért vissza, amit nyolc és fél évvel előtte oly nagy „érdeklődéssel és szeretettel” vett át.⁷⁵ Valójában még az sem történt, hogy „felfelé” buktatták volna.

De aztán Czernin is megbukott, s Burián számára megkezdődött a második közös külügyminiszteri periódus, ami szintén nem fénylett a sikerektől – igaz, abban a kilátástalan katonai és az ellátási zavaroktól felbolygatott társadalmi környezetben már nem lehet a sikertelenséget teljesen Burián számlájára írni. A lengyel megoldást 1918 áprilisában újra bolygatni kezdte a németeknél a lengyelekkel szemben mindig is használt konciliáns hangnemben. Pár nappal hivatalának ismételt átvétele után ezt írta Ugron Istvánnak Varsóba: „Csak annyiban törekszünk az ausztrópolonista megoldásra, bár mindig is ez volt a szimpatikus, amennyiben az a lengyel nemzet politikai gondolkodóinak megfelel. Napnál is világosabb, hogy ez a megoldás előnyös a lengyeleknek mind területi vonatkozásban mind pedig abból a szempontból, hogy milyen lesz a lengyel állam jövőbeli hatalmi helyzete. Abban az esetben, ha lengyel részről ezt annyira alul értékeli, hogy felelőtlen tényezők hatására hallgatnak a német–lengyel megoldásra, miszerint a csonka királyság vám- és katonai unióban egyedül Németországgal fog állni, s úgy gondolják, hogy egyedül ez a konstrukció a legjobb, akkor ezt nem tudjuk megakadályozni. Ingatag elhatározásaik következményét maguknak kell elviselni.”⁷⁶

Hadicél-politikája változatlan maradt. A nagyhatalmi állás védelme, az össz-monarchia megtartásának előtérbe állítása, esetleg béketárgyalások, de azok is úgy, hogy közben nem adja fel a területnövelési és biztonságteremtési kísérleteket. Még a „külső szemlélő”, Fritz Fischer is megállapítja, hogy Burián már 1916-ban (!) félreismerte Ausztria–Magyarország lehetőségeit.⁷⁷ Ugyanakkor Burián kinevezése – Czerninnek lengyel szempontból áldatlan működése után – nemcsak az osztrákbarát, hanem a többi lengyel számára is „félretolta a nagy követ” a közös egyetértés útjából. Az osztrák–lengyel koncepció március elején viharos gyorsasággal ismét hivatalos programmá vált. Április 6-án – már két héttel Czernin leváltása előtt – IV. Károly már ismét azt írta II. Vilmosnak: az ausztró-lengyel megoldás a legjobb, s talán egyetlen megoldása a kérdésnek.⁷⁸

A júliusi nagy vereségekig a Piavénál ez e kurzus határozta meg a politikai légkört a két birodalom között. A német katonai vezetés közben az úgynevezett „Kandidatenlösungöt” erőltette, a trónjelölti megoldást, amelynek a lényege abban állt, hogy a két hatalom megegyezik egy később megkoronázandó lengyel király személyében, akinek az uralkodása alatt a lengyel területek közös kézben tartása kezdődik kondomínium formájában. A királyi méltóságra 1916 végétől hosszas huzavonát követően meg is született a döntés. Mindkét fél Károly István Habsburg főherceget⁷⁹ találta alkalmasnak. Jól beszélt lengyelül, Galíciában lakott, a lengyelek szerették, közéjük tartozónak tekintették. Az a hír jutott el Varsóba lengyel csatornákon keresztül, hogy az osztrák–lengyel megoldást félretolták, s jön a királyjelölt megoldás. Május 17-én, az egyik berlini egyeztetést követően Burián úgy tájékoztatta Ugront Varsóban, hogy szó sincs ilyenről, az osztrák–lengyel megoldásról tovább egyeztet a két vezetés. A megismételt egyeztetésre június 10-én került sor Berlinben, ahol Burián mereven ragaszkodott saját elképzeléseihez: ha osztrák–lengyel rendezés nincs, akkor „[...] megrendül a szövetségi gondolat”.⁸⁰

A valóság mást diktált. Alig egy hónappal később – a bécsi német nagykövet azt jelentette Hertling kancellárnak, hogy a régi értelemben vett Ausztria már nem létezik, az egész ország át van hatva a forradalmi gondolkodástól, a „szétszakadási folyamat” na-

gyon előrehaladott.⁸¹ Ekkorra már – minden bizonnyal pszichés védekezési reflex hatására (a vég kezdete) – Budapesten Tiszáék is félreismerték a helyzetet; Wekerle Sándor, a magyar miniszterelnök még az utolsó napokban is hosszasan fejtegette, hogy ő az osztrák–lengyel megoldást tartja jónak. A fejetlen kapkodásban a gondolatok is összezavarodtak.⁸²

Burián tovább harcolt „a régi célokért a teljességgel elvesztett vártán” – fogalmazza meg a helyzetet szellemesen Werner Conze.⁸³ A németek – hasonló pánikban – az OHL, a Legfelsőbb Hadparancsnokság instrukcióinak megfelelően még mindig a határsáv biztosítását szorgalmazzák Buriánnal szemben. Wedel, a bécsi német nagykövet⁸⁴ július elején a nemrég a belgiumi Spa városban, a német főhadiszálláson megfogalmazódott jegyzéket átadva azzal a megnyugtató érzéssel távozott a ballhausplatzi dolgozósobából, hogy Burián talán jobb belátásra jutott. De Burián ezen a találkozón is taktikázott. Nem volt eleve mereven elutasító, ahogy ezt korábban tette, féltve pozícióját a németek dühétől. Július 22-én azonban közölte Wedellel, hogy nem fogadja el késznek a német javaslatot, azt továbbra is csupán „tárgyalási alapnak” tekinti. Wedel dühében kérte a főnökeit, hogy – ugyanúgy, ahogy 1916 decemberében – most is „német behatásra” buktassák meg Buriánt.⁸⁵

De az uralkodó is taktikázott. Augusztus 14-én egy újabb Spában rendezett hadicélkonferencián Károly elkötelezte magát a német „Kandidatenlösung” mellett, majd a hazafelé vezető úton már ellentétesen nyilatkozott: nem hiszi, hogy Bécsben olyan legyen a hangulat, hogy az indokolná az ausztró-lengyel megoldás ejtését. Károly döntésében ismét a valóság nem kellő ismerete tükröződött vissza. Elhatárolódásának egyik oka az volt, hogy nem értett egyet a királyjelölt személyével (ő akart lenni a lengyel király), a másik ok, hogy úgy gondolta: a dąbrowai szénmedence elvesztésével szinte teljesen leáll Ausztria energiaellátása, az amúgy is lázongó tömegek nélkülözése tovább fokozódik, s kirobban a forradalom (ebben látnoki teljesítményt nyújtott, mert a forradalom jórészt ezért tört ki novemberben). Sem Burján, sem Károly nem ítélte meg a dolgokat valódi értékükön: a személyes pozíció növelésére és az államjogi viták huzavonájára 1918 szeptembere nem volt a legmegfelelőbb időpont.

A királyválság megoldódott úgy, hogy Károly István pár nap múlva visszalépett. A német arrogancia ugyanakkor fokozódott (II. Vilmos is nagy dilettantizmust árult el a világháború különböző szakaszaiban): von Hintze államtitkár⁸⁶, Kühlmann utóda, megszarolta Buriánt és a lengyeleket. Amennyiben Ausztria tovább ragaszkodik a tervéhez, önkényesen magához csatolja a katonai határsávot és a szénmedencét. Már a lengyel államgépezet sem működött rendesen, Kucharzewski kormánya a vég felé való rohanásban már nem tudta ellátni a feladatát. Ilyen körülmények között ült össze a két fél szeptember 5-én Bécsben. A találkozó nem hozott eredményt. A kérdést – ki tudja hányadszor – ismét a szakértői bizottság vizsgálatára bízták. A németek egy újabb tervet dolgoztak ki egy újabb, szerényebb határkiigazításról. Szeptember 24. és 28. között ismét Berlin lett az egyeztetések helyszíne, ahol megint csak nem történt semmi. A legvégén még egy groteszk fejlemény következett. Burián úgy döntött, hogy „önállósítja” magát. Levélben fordult az osztrák és a magyar kormányhoz (addigra mindkettő elvesztette már az áttekintését az ügyek felett), amelyben megírta, hogy a lengyelek számára az osztrák–lengyel rendezésről nyilatkozatot bocsát ki, mivel a német kormány is ugyanezt fogja tenni a német–lengyel megoldás bevezetése tárgyában. Október 10-én Ugron azt jelentette Varsóból, hogy a németek mézesmadzagként újabb közigazgatási ágak átadását ajánlották fel az Államtanácsnak, amit aztán a minimumra redukáltak, s újabb feltételeket szabtak. A Régenstanács felháborodottan utasította vissza a német „gesztust”.⁸⁷ Az inga megint kilengett. Hogy a lengyelek is mennyire zavartak voltak a helyzet megítélésében, mutat-

ja Ugron megjegyzése: Varsóban ismét Bécsre vetik a szemüket. A lengyelek elutasító válaszában mindamellett az a felismerés is benne foglaltatott, hogy észrevették a Német Birodalom gyengülését, a „szükséghelyezet”.⁸⁸ Burián és Kühlmann az utolsó napokban versenyt folytatott, hogy ki tud nagyobb kedvezményeket nyújtani a lengyeleknek. Két volt nagyhatalom a megsemmisülés határán már nem létező koncepciókon marakodott.

Burián október 8-án ismét javaslatot tett Wedelnek, hogy tárgyalják meg a lengyel-kérdést. De erre már nem került sor. Október 11-én, miután világhóssá vált, hogy a „Kaisermanifest”, Károly kétségbeesett kísérlete a Monarchia egyben tartására nem ért el eredményt, kérte Wedelt, hogy tekintsenek el a megbeszéléstől. Az „i-re a pontot” az „utód”, Andrassy Gyula tette fel, aki október 19-én egy olyan tervet javasolt a lengyel kormányának, amit már évek óta nem tudott tető alá hozni, hogy a Királyságot egyesítsék Galíciával. Valóban groteszk jelenet, hogy négy éven át a lengyelek nagy barátja, Andrassy képtelen felismerni a helyzet lényegét, s nevetségessé teszi önmagát. Burián után Andrassy lett a Monarchia utolsó közös külügyminisztere október 24. és november 2. között – mindössze tíz napig. Az események ezután kettejük nélkül haladtak tovább. November 11-én a Régenstanács József Klemens Pilsudskit nevezte ki a lengyel csapatok főparancsnokának, aki később átvette a lengyel állam vezetését. A lengyel történelemben új szakasz vette kezdetét.

JEGYZETEK

- 1 Tapolcai László: Lengyelország történeti és mitikus kezdetei. A tér alakulása. Budapest, 2010. 75–76. o.
- 2 Ring Éva: „Lengyelországot az anarchia tartja fenn?": a nemesi köztársaság válságának anatómiája. Budapest. 2001.
- 3 A lengyel miszticizmusról lásd: Feldman, Wilhelm: Geschichte der politischen Ideen in Polen seit dessen Teilungen (1795–1914). München–Berlin, 1917.
- 4 Tschirschky, Heinrich von Bögendorff (1858–1916): szász eredetű német diplomata, 1885–86-ban Herbert von Bismarck személyi titkára, 1906-ban a külügyi államtitkár, 1907-től haláláig Bécsben nagykövet.
- 5 Szokolay Katalin: Az osztrák–magyar kormány lengyel politikája az első világháború idején. Budapest. 1967. 20. o.
- 6 Szógyény-Marich László gróf (1840–1916): osztrák–magyar diplomata, közös külügyminisztériumi osztályfőnök, 1894–1914 között a Monarchia berlini nagykövete.
- 7 Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Politisches Archiv [a továbbiakban HHStA P. A.], Wien. Krieg 8 a/k. 25. Berchtold Szógyény-Marichnak, 1914. augusztus.
- 8 HHStA P. A. Wien. Krieg 8 a/k. 25. Die Frage österreichischen Gebietserwerbes im Nordosten im Falle eines glücklichen Krieges der Zentralmächte gegen Rußland. Wien, Ende August 1914.
- 9 Uo.
- 10 Szokolay, K.: i. m. 21. o.
- 11 Galántai József: Az első világháború. Budapest. 1988. 255–256. o.
- 12 Protokolle des Gemeinsamen Ministerrates der Österreichisch-Ungarischen Monarchie (1914–1918). Komjáthy Miklós (szerk.). Budapest, 1966. „Die Erwerbung Polens sei nicht Kriegsziel gewesen, die Sorge um sein Schicksal dürfe daher auch nicht die Erwägung in den Hintergrund drängen, dass der Zweck dieses Krieges vor allem darin gelegen sei, die Monarchie vor einer Wiederholung solcher Angriffe von aussen zu sichern, deren Opfer sie gegenwärtig sei.” 304. o.
- 13 Schapp, Harald: Die Entstehung des polnischen Königreiches am 15. November 1916. Ein mitteleuropäisches Problem. Berlin, 1940. A hadtápterület biztosítása, az oroszok által okozott károk helyreállítása, ellátás. 46. o.
- 14 Grosfeld, Leon: Polityka państw centralnych wobec sprawy polskiej w latach pierwszej wojny światowej. Warszawa. 1962. 27. o.
- 15 Schapp, H.: i. m. 67–68. o.
- 16 Gizbert-Studnicki, Władysław R.: Die Umgestaltung Mittel-Europa's durch den gegenwärtigen Krieg. Die Polenfrage in ihrer internationalen Bedeutung. Wien 1918. „Deutschland besitzt ein berechtigtes grosses Kraftgefühl, und dieses Bewusstsein seiner Kräfte wird sich nach einem siegreichen Kampfen an drei Fronten noch erhöhen.” 20–21. o.
- 17 Dmowski, Roman (1864–1939): lengyel politi-

- kus, publicista, az „Endecja”, a lengyel Nemzeti Demokrata Párt megalapítója. 1905-től rész vesz az orosz birodalmi parlament, a Duma munkájában. 1923-ban Lengyelország külügyminisztere.
- 18 Löffler, Klemens: Polen und die polnische Frage. Hamm (Westf.) 1917. 30. o.
- 19 Grosfeld, L.: i. m. „[...] że Polska musi być bezwarunkowo opanowana gospodarcza przez Niemcy.” p. p. 289.
- 20 Župančič, Jan: Stürgkhův plán. Příspěvek k dějinám Rakousko-Uherské monarchie za první světové války. Pocta docentu Vladimíru Nalevkovi. Acta Universitatis Carolinae, Philosophia et historica 2 – 1998, Studia historica II., Praha 1998. 117–122. o.
- 21 Protokolle des Gemeinsamen Ministerrates [...], „Das eigentliche Ziel eines jeden Polen ist das ganz unabhängige Königreich und selbst eine trialistische Ausgestaltung der Monarchie, bei welcher der polnische Staat dieselben Rechte, wie Österreich und Ungarn erhalten würde, wird von ihnen gewissermassen als pis-aller betrachtet und geduldet. Dem gegenüber ist es höchste Zeit ihnen zu wissen zu geben, dass die dualistische Struktur der Monarchie ein noli me tangere bildet und ein jedes neu erworbene Territorium in den Rahmen des einen oder des anderen Staates eingefügt werden müsse.” 312. o.
- 22 K. K. Orientalische Akademie, Wien.
- 23 [https://hu.wikipedia.org/wiki/Buri%C3%A1n_Istv%C3%A1n_\(politikus\)](https://hu.wikipedia.org/wiki/Buri%C3%A1n_Istv%C3%A1n_(politikus)) [Letöltés: 2016. 04. 27.].
- 24 Diószegi István: A ballhausplatzi palota utolsó gazdája. In Hazánk és Európa. Budapest. 1970. 214. o.
- 25 Hivatalát 1915. január 13-án foglalta el.
- 26 Leopold von Andrian-Werburg (1875–1951): svájci eredetű osztrák családból származó diplomata. Külügyi tevékenysége mellett irodalommal foglalkozott.
- 27 Naczelny Komitet Narodowy, vezetői Władysław Jaworski, Julius Leo és Leon Biliński, tagjai között olyan később híressé vált emberekkel, mint Władysław Sikorski.
- 28 Gróf Tisza István összes munkái. 5. kötet. Budapest 1933. Tisza Buriánnak, 1916. március 1. „[...] a magyar kormány mindaddig nem adhatja beleegyezését a lengyel területek Ausztriához csatolásába, amíg biztosítékot nem nyújt aziránt, hogy egyfelől az így származó gazdasági erőgyarapodás előnyeiben legalább a háború költségeinek viselését illetően megfelelően részesedni fog, másfelől megoldást nyerne az a területi kérdések, amelyek az Ausztriának igen nagy növekedésével szemben Magyarország számára legalább némi csekély ellenértéket nyújtanak.” 58. o.
- 29 Szokolay K.: i. m. 44. o.
- 30 Uo. 51. o.
- 31 Ugron István (1862–1948): az erdélyi Mezőzáhon született ősi székely „primor” családban. A Keleti Akadémia elvégzése után konzuli szolgálatban töltött hosszú éveket (New York, Tiflis, Varsó, Bukarest), majd „átlép” a diplomáciai szférába, s 1913-ban már belgrádi követ. Egyes életrajzírói szerint 13 nyelvet beszélt. Diplomáciai munkásságáról lásd: Tefner Zoltán: Ugron István és a német külpolitika 1918 áprilisában–májusában. In: Századok, 145. évfolyam (2011), 6. szám.
- 32 Gottfried Maximilian Maria von Hohenlohe-Schillingsfürst, Prinz von (1867–1932): a magas bécsi arisztokrácia tagja, a későbbi német kancellár, Chlodwig von Hohenlohe-Schillingsfürst unokaöccse, vezérőrnagy, diplomata.
- 33 HHStA P. A. Wien. Krieg 8 a/k. 25.
- 34 Friedrich von Habsburg-Teschen (1856–1936): osztrák főherceg, magyar királyi herceg, Teschen hercege, császári és királyi tábornagy, 1914-től 1917-ig az Osztrák–Magyar Monarchia haderejének főparancsnoka. Wikipédia, https://hu.wikipedia.org/wiki/Habsburg%E2%80%9393_Tescheni_Frigyes_f%C5%91herceg.
- 35 HHStA P. A. Wien. Krieg 11/a. Note des Herrn Ministers an Seine k. u. k. Hoheit den durchlauchtigsten Herrn Feldmarschall Erzherzog Friedrich. Wien am 29. März 1915. Idézi: Szokolay K.: i. m. 65. o.
- 36 Németh István: Nagyhatalmi hadicélok az I. világháborúban. In: Németh István: Az első világháború 1914–1918. Tanulmányok, dokumentumok. L’Harmattan, 2014. 22. o.
- 37 Bazyłow, Ludwik: Sprawa polska po wybuchu pierwszej wojny światowej. In Historia Dyplomacji Polskiej. Tom III. 1795–1918 pod redakcją L. Bazyłowa. Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa, 1982. „Obaj zwoleńczy prowadzenia wojny do tzw. zwyciężkiego końca, obaj też dążąc do wyciśnięcia z ludności maximalnego potencjału wojskowego, opowiadali się daniem Królestwu form państwowych.” 850. o.
- 38 Diószegi I.: i. m. 220. o.
- 39 HHStA P. A. Geheime Akten. I. Liasse XLVII. Korrespondenzen aus dem Komplex der Verhandlungen während des Krieges 1914–1918. Aufzeichnungen über die Beratungen in Berlin am 14. und 15. April 1916. „Der k. u. k. Minister des Aeussern führt aus, dass er sehr überrascht war, gelegentlich der am selben Tage abgehaltenen Vorbesprechung zu hören, dass die deutsche Regierung in der polnischen Frage sich nicht mehr auf dem Standpunkt befinde, den der Reichskanzler gelegentlich früherer Besprechungen vertreten hat.”
- 40 Gottlieb von Jagow (1863–1935): konzervatív német politikus, diplomata, ősi altmárki porosz nemesi család sarja. 1913-ban II. Vilmos külügyi államtitkárrá nevezte ki (a német kancellári rendszert ben a külügyminiszter elnevezése). 1916 novemberében leváltották.
- 41 HHStA P. A. Geheime Akten. I. Liasse XLVII. Korrespondenzen aus dem Komplex der

- Verhandlungen während des Krieges 1914–1918. Aufzeichnungen über die Beratungen in Berlin am 14. und 15. April 1916. „Sie werden gewiss viel höhere Ansprüche erheben.“
- 42 Uo.
- 43 Uo. „Auf dem durch diese Linie begrenzten Gebiet leben 3 Millionen Polen. Da dem deutschen Reiche eine so große Vermehrung seines polnischen Elementes im höchsten Grade unerwünscht erscheint, kann und will es dieses Gebiet nicht annectieren.“
- 44 Geiss, Immanuel: Tzw. Polski pas graniczny 1914–1918, Warszawa, 1964. A határsáv gondolata először 1914-ben született meg, Friedrich von Schwerinhez kötődik. Schwerin 1915 márciusában nyújtotta be memorandumát Bethmann-Hollwegnek arról, hogy hogyan lehet új településterületeket létrehozni a német határok mentén. Friedrich Wilhelm Ludwig von Schwerin (1862–1925): porosz földbirtokos, hivatalnok, „Regierungspräsident” az Odera/Frankfurti Kerületben.
- 45 Hans Hartwig von Beseler (1850–1921): német vezérezredes. 1915-ben nevezték ki a Varsói Katonai Főkörmányszócság élére. 1918-ban, amikor a németeket Varsóban lefegyverezték, Németországba menekült. A konzervatívok túlzott engedékenysége miatt támadták, a liberálisok azért, mert hogy katonai diktatúrával irányította a megszállt varsói területet. A megtört és kiábrándult ember haláláig – amely hamarosan bekövetkezett – ismételtette jó szándékait a lengyelekkel szemben. Forrás: Wikipedia, http://en.wikipedia.org/wiki/Hans_Hartwig_von_Beseler.
- 46 Galántai J.: i. m. 298. o.
- 47 Gróf Tisza István összes munkái. 5. kötet. Budapest 1933. Tisza Buriánnak, 1916. július 15. „[...] megállapítani honnan, mikor, milyen erőt fordíthatunk a román veszély elhárítására és habozás nélkül megtenni a szükséges lépéseket, ha még oly fájdalmas is.” 247. o.
- 48 Galántai J.: i. m. 298. o. A németeké 85 ezer volt, az oroszoké 800 ezer.
- 49 Uo.
- 50 Krupinski, Kurt: Die Westmächte und Polen von Napoleon I. bis Versailles. München und Berlin 1941. Mind Tisza, mind a magyar közvélemény inkább Trento megtartását választotta volna, mint Lengyelországot: „Was die Rückwirkung der Abtretung österreichisch–ungarische Gebietes auf die öffentliche Meinung der Monarchie betrifft, ist Graf Tisza der Ansicht, wenn auch das Geheimnis über die erfolgte Abtretung nicht zu halten sein wird, die große Öffentlichkeit dieses Opfer doch nicht so schmerzlich empfinden wird, als man annehmen könnte.” 223. o.
- 51 Délszláv területek megszerzésére.
- 52 Gróf Tisza István összes munkái. 5. kötet. Budapest 1933. Tisza Buriánnak, 1916. július 15. 247. o.
- 53 Uo. 247–248. o.
- 54 Borsi-Kálmán Béla: *Nicolae Titulescu – hagyomány és európaiság*. In: Kihívás és eretnokség. Adalékok a román–magyar viszony történetéhez. Sepsiszentgyörgy 1996. 42–43. o.
- 55 Gróf Tisza István összes munkái. 5. kötet. Budapest 1933. Burián Tiszának, 1915. július 16. 249. o.
- 56 Uo. 249. o.
- 57 Uo. „Ne felejtjük el, hogy katonailag gyengébbek vagyunk Németországnál, politikailag előnyeink vannak, melyeket szövetségünk nagyon jól ismer és azért nem tartok erőszakoskodástól.” 249–250. o.
- 58 Uo. 248. o.
- 59 Uo. 249. o.
- 60 Szász Zoltán: Románia kísérlete Erdély elfoglalására. In Erdély története. Harmadik kötet. 1830-tól napjainkig. Szerk.: Szász Zoltán. Budapest 1987. 1694–1695. o.
- 61 Arthur Freiherr Arz von Straussenburg (1857–1935): erdélyi szász származású magyar katonatiszt, császári és királyi vezérezredes.
- 62 Ottokar Czernin von und zu Chudenitz gróf (1872–1932): cseh arisztokrata családból származott, 1913-tól bukaresti követ. A Ferenc Ferdinánd neve által fémjelzett Belvedere-csoport tagjaként a trónörökös tanácsadójaként működött.
- 63 Gulyás László: Küzdelem a Kárpát-medencéért. Regionalizáció és etnoregionalizmus, avagy a nemzeti és nemzetiségi kérdés területi aspektusai Magyarországon 1690–1914. Kárpátia Stúdió, Budapest, 2012. 138. o.
- 64 Rumpler, Helmut: Eine Chance für Mitteleuropa. Bürgerliche Emanzipation und Staatsverfall in der Habsburgermonarchie. In: Österreichische Geschichte 1904–1914. Hrsg. Wolfram, Herwig. Ueberreuter, 1997. 560. o.
- 65 Lásd Gulyás L.: i. m. 139. o.
- 66 Uo.
- 67 Županič, J.: i. m. 93. o.
- 68 Tymczasowa Rada Stanu.
- 69 Waclaw Niemojowski (1865–1939): lengyel konzervatív nemzeti-keresztény politikus. 1917-ben „koronamarsallként” elnököl az Államtanácsban.
- 70 Jan Kucharzewski (1876–1952): lengyel történész, jogász, miniszterelnök 1917–18-ban.
- 71 Schapp, H.: i. m. 69–73. o.
- 72 Richard von Kühlmann (1873–1948): német gyáros, diplomata Észak-Afrikában, követ Törökországban, Svédországban, Hollandiában. 1916-ban a külügyi hivatal államtitkára. 1917-ben megromlott a viszonya Ludendorffal, távozni kényszerült.
- 73 Chelmi Terület: az egykori Lengyel Királyság része, vegyes vallási hovatartozású, főleg unitus lakossággal. 1815-ben Oroszországhoz került a Lengyel Királysággal együtt. Jelenleg a Lublini Vajdaság járási székhelye.
- 74 Zieliński, Henryk: Historia Polski 1914–1939. Zakład Narodowy im. Ossolińskich –

- Wydawnictwo, Wrocław, 1985. „W warunkach pogarszającej się szybko sytuacji wojskowej, gospodarczej i politycznej państw centralnych również pozycja Rady Regencyjnej i powoływanych przez nią rządów w Królestwie stawała się coraz trudniejsza.” 46. o.
- 75 Burian, Stephan Graf: Drei Jahre. Aus der Zeit meiner Amtsführung im Kriege. Berlin, 1923. 200. o.
- 76 HHStA P. A. Wien. Krieg 56/a/7. Karton rot 1015. Burián számjeltávirata Ugronnak 1918. április 24.
- 77 Fischer, Fritz: Griff nach der Weltmacht. Die Kriegszielpolitik des kaiserlichen Deutschland 1914/1918. Düsseldorf, 1962. „Die Ziele, die Burian darüber hinaus für die Monarchie zu gewinnen, nicht aufgegeben hatte – womit er die Gesamtlage wie die Möglichkeiten Österreich-Ungarns verkannte.” 399. o.
- 78 Conze, Werner: Polnische Nation und deutsche Politik im ersten Weltkrieg. Köln-Graz, 1958. „[...] beste und vielleicht die einzige Lösung [...]”. 357. o.
- 79 Erzherzog Karl Stephan (1860–1933): a Habsburgok tescheni ágából származott, unokája volt Károly főhercegnek, az asperni győzőnek, s fivére Frigyes főhercegnek, a monarchia első világháborús hadsereg-főparancsnokának. A Tescheni Hercegségben Galícia és Teschen határán fekvő hatalmas kiterjedésű, mintegy 53 ezer hektáros saybusch-i (lengyelül Żywiec) uradalomban telepedett le családjával. A Habsburgok egyik legtehetségesebb tagjaként tartja számon az utókor.
- 80 Conze, W.: i. m. 367. o.
- 81 Uo.
- 82 Diószegi, I.: i. m. 234. o.
- 83 Conze, W.: i. m. 368. o.
- 84 Botho von Wedel (1862–1943): német diplomata, 1904-ben Budapestten főkonzul, 1916-tól nagykövet Bécsben.
- 85 Conze, W.: i. m. 371. o.
- 86 Paul von Hintze (1864–1941): német ellentengernagy, diplomata, 1918 júliusától külügyi államtitkár (külügyminiszter).
- 87 HHStA P. A. Wien. Krieg 56/a/7. Karton rot 1015. Ugron Buriánnak, 1918. október 10. „Der Regentschaftsrat hat am 4. d. Mts. eine ziemlich schöff ablehnende Antwort an General von Beseler gerichtet, in welcher gesagt wurde, daß das Vorgehen des Generalgouverneurs nachteilige Folgen auf die Entwicklung der Verhältnisse zwischen Polen und dem Deutschen Reich nach sich ziehen müsse.”
- 88 HHStA P. A. Wien. Krieg 56/a/7. Karton rot 1015. Ugron Buriánnak, 1918. október 10. „Wie mir von Ostrowski sagte, hätte eine solche Note noch vor wenigen Wochen die allergrößte Befriedigung hervorgerufen; heute verfehlt sie ihre Wirkung, da darin nur ein Zeichen der Schwäche und der eingestandenen Notlage Deutschlands erblickt wird.”

